

ТЕМА 2. ЧАСТИНА 1. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ.

ЛьвДУВС.

Кафедра загально-правових дисциплін

Інституту права

доцент кафедри

К.ю.н., доцент

Тополевський Р.Б.

ПЛАН

1. Загальна характеристика філософсько-правової думки Стародавньої Греції. Ранній період (IX–VI ст.ст. до н.е.).
2. Філософсько-правова думка раннього періоду
3. Період розквіту давньогрецької філософсько-правової думки (V — друга половина IV до н. е.).
4. Філософсько-правова думка періоду еллінізму (друга половина IV—II ст. до н. е.)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ
СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ. РАННІЙ
ПЕРІОД (ІХ–VІ СТ.СТ. ДО Н.Е.).

- В історії виникнення і розвитку давньогрецької філософсько-правової думки більш-менш чітко виділяються три періоди.
- Ранній період (IX-VI вв. до н.е.) зв'язаний з часом виникнення давньогрецької державності. У цей період спостерігається помітна раціоналізація філософсько-правових представлень (у творчості Гомера, Гесиода й особливо — знаменитих “семи мудреців”) і формується філософський підхід до проблем держави і права (Піфагор і піфагорійці, Геракліт).
- Другий період (V-перша половина IV ст. до н.е.) — це час розквіту давньогрецької філософської і філософсько-правової думки, що надали своє вираження у вченнях Демокріта, софістів, Сократа, Платона й Аристотеля.
- Третій період (друга половина IV-II ст. до н.е.) — період еллінізму, час занепаду давньогрецької державності, підпадання грецьких полісів під владу спершу Македонії, а потім і Риму. Погляди цього періоду представлені у вченнях Епікура, стоїків і Полібія.

-
- Виникнувши в умовах розподілу людей на вільних і рабів, антична філософсько-правова думка оформилася і розвивалася як ідеологія вільних.
 - Свобода — фундаментальна цінність, головна мета зусиль і основний предмет турбот давньогрецької філософської теорії і практики

- У процесі розвитку давньогрецької філософської і правової думки ранні, багато в чому міфологічні уявлення (Гомер і Гесіод) поступово поступалися місцем філософському підходу, що формувався, (“мудреці”, Піфагор, Геракліт, Демокріт), раціоналістичним інтерпретаціям (софісти), логіко-понятійному аналізу (Сократ, Платон) і, нарешті, зародковим формам емпірико-наукового (Аристотель) і історико-філософського (Полібій) дослідження держави і права.

- В епоху еллінізму, в умовах втрати давньогрецькими полісами своєї незалежності і переоцінки колишніх цінностей, безумовна цінність морального цілого, поліса і колективного полісного (філософського) життя ставиться під сумнів з позицій індивідуалістичної етики, духовної свободи окремої людини, її моральної автономії (епікуреїзм, стоїцизм). З цих позицій критикується й у принципі **відкидається колишній розподіл людей на вільних і рабів.**

- **Свобода трактується тут не як соціально-філософське, а як духовне явище, і на цій основі проголошується великий принцип загальної свободи і рівності людей за законами природи і природного права.**

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ДУМКА РАНЬОГО ПЕРІОДУ

- Древні міфи поступово втрачають свій сакральний характер і починають піддаватися етичній і філософсько-правовій інтерпретації
- боротьба богів за владу над світом і зміна верховних богів (Уран — Крон — Зевс) супроводжувалась зміною принципів їхнього правління і володарювання, що виявлялося не тільки у взаєминах між самими богами, але й у їхніх відносинах до людей, у всьому порядку, формах і правилах земного громадського життя.

ГОМЕР

- утвердження справедливості, законності і полісного життя зв'язано з встановленням влади богів-олімпійців на чолі з Зевсом.
- у поемах Гомера (його життя і творчість відносяться до VIII ст. до н.е., а описувані в “Іліаді” і “Одисеї” події — до XIII у до н.е.), на яких виховувалася вся Еллада, Зевс у морально-правовій площині виступає як **верховний заступник загальної справедливості, суворо караючи тих, хто творить насильство і неправий суд.**

-
- Ідеї права і справедливого суспільного устрою здобувають ще більше значення в поемах Гесіода (VII в. до н.е.) “Теогонія” і “Праці і дні”.
 - **Боги в його тлумаченні виступають як уособлення різних морально-правових принципів і сил.**

ТЕОГОНІЯ" ГЕСІОДА

- від шлюбу Зевса (уособлення всього зробленого) і Феміди (уособлення вічного природного порядку) народжуються дві доньки-богині:
- Діке (справедливість) і
- Евномія (правозаконня).
- Діке охороняє природно-божественну справедливість і карає неправду. **Евномія** ж позначає божественний характер начал законності в суспільному устрої, глибинний внутрішній зв'язок законності і політичного устрою.

ГЕСІОД

- У поемі “Праці і дні” **Гесіод, відстоюючи ідеали патріархального (додержавного) ладу**, висвітлює зміну п'яти “століть” (епох) у житті людей: “золотого”, “срібного”, “мідного” століть, століття “напівбогів-героїв” і, нарешті, сучасного йому “залізного віку”. Люди “золотого століття” (при правлінні Крона) жили щасливо, не знаючи ні праць, ні турбот. Непокірливих богам людей “срібного століття” знищив Зевс. Войовничі люди “мідного віку” самі знищили себе у взаємних сутичках. У злих війнах і кривавих битвах загинув і шляхетний рід напівбогів-героїв “четвертого століття” (епоха Геракла і троянської війни).
- У темних фарбах малює Гесіод життя людей останнього, “залізного віку”, ремствує на тяжку працю людей цього покоління, на панування зла і насильства в людських відносинах, псування моралі, відсутність правди, підміну права силою і кулаком.

-
- Для поем Гомера і Гесіода є характерними спроби раціоналізації уявлень про етичний, морально-правовий порядок у людських справах і відносинах.

7 МУДРЕЦІВ

- Їх погляди одержують подальший розвиток у творчості так званих **семи мудреців Древньої Греції (VII-VI ст. до н.е.)**. До них звичайно зараховувалися **Фалес, Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул і Хілон**.

- **Мудреці наполегливо підкреслювали основне значення панування справедливих законів у полісному житті.** Деякі з них, будучи правителями чи законодавцями, приклали чимало зусиль для практичної реалізації своїх філософсько-правових ідеалів. **Дотримання законів є істотною характеристикою впорядкованості поліса.** Так, найкращим державним устроєм Біант вважав такий, де громадяни бояться закону так само, як боялися б тирана.

- “Корися законам” — таким був заклик спартанця Хілона, автора знаменитого положення “Пізнай самого себе”, що було написаного на храмі Аполлона в Дельфах. Кращим полісом Хілон вважав той, де громадяни слухаються законів більше, ніж ораторів.

- До числа “семи мудреців” відносився і **Солон (біля 638—559 р.р. до н.е.)**
- **Держава, за Солоном, потребує, насамперед, законного порядку: беззаконня і міжусобиця — найбільше зло, порядок і закон — найбільше добро для поліса.** Становить інтерес характеристика Солоном закону (і влади закону) як сполучення права і сили, причому мова йде саме про офіційну силу поліса, а не про фактичну силу сторін, що борються, чи приватних осіб.
- **Солон скасував приватні і державні борги.** Скасувавши кабалу за минулі борги, він заборонив на майбутнє забезпечення позички особистою кабалою

- З ідеєю необхідності перетворення суспільних і філософсько-правових порядків на філософських основах у VI— V вв. до н.е. виступили **Пифагор** (580—500 р. до н.е.), піфагорійці (Архіт, Лізис, Філолай і ін.), **Геракліт** (530— 470 р. до н.е.). **Критикуючи демократію, вони обґрунтовували аристократичні ідеали правління “кращих” — розумової і моральної еліти.**

- **Визначальну роль** у всьому світогляді піфагорійців, що носили багато в чому містичний характер, **грало їхнє вчення про числа. Число, по їхніх представленнях, є початком і сутністю світу.** Виходячи з цього, вони **намагалися виявити цифрові (математичні) характеристики, властивим моральним і філософсько-правовим явищам.** При висвітленні проблем права і справедливості піфагорійці **першими почали теоретичну розробку поняття “рівність”,** істотного для розуміння ролі права як рівної міри при регулюванні суспільних відносин.

- Справедливість, відповідно до піфагорійців, складається у відшкодуванні рівним за рівне.
- Відповідно до піфагорійців, **люди у своїх різноманітних взаємних відносинах повинні дотримуватись відповідного виду справедливості.** Причому зміст справедливості як рівного відшкодування за рівне варіюється в залежності від характеру тих конкретних відносин, у яких виявляються люди. З цим зв'язані варіації і самої “належної міри”, належного способу відносин.

- **Ідеалом піфагорійців є поліс, у якому панують справедливі закони.** Піфагор учив: після божества, найбільше варто поважати батьків і закони, корячись їм по переконанню, а не зовні й удавано. Законослухняність піфагорійці вважали високою чеснотою, а самі закони — великою цінністю. Причому вони, критикуючи схильність до законодавчих нововведень, розцінювали як “гарну справу” перебування “у батьківських звичаях і законах, навіть якби вони були гірше інших”.

- **Найгіршим злом піфагорійці вважали анархію (беззладдя).** Критикуючи анархію, вони відзначали, що людина по своїй природі не може обійтися без керівництва, начальства і належного виховання.
- Піфагорійські уявлення про те, що людські відносини можуть бути очищені від звад і анархії і приведені в належний порядок і гармонію, в подальшому надихали багатьох прихильників ідеального ладу людського життя.

ГЕРАКЛІТ.

- Філософсько-правові погляди Геракліта тісно зв'язані з його загальфілософськими положеннями. **Хоча мислення, відповідно до Геракліта, притаманне всім, однак більшість людей не розуміють загального логосу (всекеруючого розуму), відповідно з яким необхідно діяти.** Виходячи з цього, Геракліт розрізняє мудрих і нерозумних, кращих і гірших. Морально-філософська оцінка людей є в нього наслідком міри інтелектуального збагнення ними логосу.

- **Життя поліса і його законів повинні, по Гераклітові, впливати логосу.** Геракліт підкреслював, що народ повинний боротися за закон, як за свої стіни. Свавілья ж варто гасити скоріше, ніж пожежу.
- Критикуючи демократію, де править юрба і немає місця кращим, **Геракліт виступав за правління кращих.** “Один для мене, — говорив він, — десять тисяч, якщо він — найкращий”. Думка Геракліта полягає в тому, що для формування і прийняття закону зовсім не обов'язково загальне схвалення на народних зборах: головне в законі — його відповідність загальному логосу, розуміння чого одному (кращому) є більш доступним, ніж більшості.

- Аристократичний характер поглядів Піфагора і Геракліта істотно відрізнявся від ідеології старої знаті (аристократії крові).
- Принципово загальним для підходів Піфагора і Геракліта, що зробили помітний вплив на наступних мислителів (Сократа, Платона й ін.), є **вибірними інтелектуального** (логіко-філософського, науково-математичного — словом, **духовного**, а не природного) **критерію для визначення того, що є “кращий”, “шляхетний”** і т.п. Цей концептуальний перехід від визначеною природою (за принципом народження) аристократії крові до аристократії духу (знання і моральних достоїнств) був істотний, оскільки завдяки такій модернізації поняття “аристократ” аристократія з природно замкнутої касты як би ставала відкритим класом, доступ у який був поставлений у залежність від особистих достоїнств і зусиль кожного. Подібне відновлення і розширення формули аристократії явно розходилося зі староаристократичною ідеологією.

ПЕРІОД РОЗКВІТУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ
(V — ДРУГА ПОЛОВИНА IV ДО Н. Э.).

ДЕМОКРІТ

- У Демокріта (біля 460—370 р. до н.е.) зустрічається одна з перших спроб розглянути виникнення і становлення людини, людського роду і суспільства як частини природного процесу світового розвитку. У ході цього процесу люди поступово під впливом потреби, наслідуючи природу і тварин і спираючись на свій досвід, набули усі свої основні знання й уміння, необхідні для суспільного життя.

-
- Таким чином, людське суспільство з'являється лише після довгої еволюції як результат прогресивної зміни вихідного природного стану. Тобто **суспільство, поліс, законодавство є створеними штучно, а не природними утвореннями**. Однак саме їхнє походження являє собою природно-необхідний, а не випадковий процес.

- У державі, за Демокритом, представлені загальне благо і справедливість. Інтереси держави вище усього, і турботи громадян повинні бути спрямовані до його кращого устрою і керування. Для збереження державної єдності Демокрит вимагає єднання громадян, їхнього взаємного співчуття, взаємодопомоги, взаємозахисту і братерства.
- **Громадянська війна розцінюється їм як нещастя для обох ворогуючих сторін.**

-
- Правильно зрозумілий характер зв'язку штучного з природним є, згідно Демокріту, критерієм справедливості в етиці, політиці, праві. У цьому змісті він **вважає несправедливим усе те, що суперечить природі.**

- **Кращі, за Демокритом, це не стара знать і не багатії, але всі ті, хто має високі розумові і моральні якості.**
- Вважаючи мистецтво керування державою найвищим із усіх мистецтв, Демокрит стверджував, що дурні громадяни не гідні почесних посад через свою недбалість і нахабність. Він ремствував на те, що навіть гарні правителі “при нині існуючому порядку керування”, тобто при демократії, випробують несправедливості від керованих через відповідальність перед ними.

- Залучення філософсько-правової теми в коло широкого обговорення пов'язано з іменами **софістів**, що виступили в **V ст. до н.е.** в умовах зміцнення і розквіту античної демократії. Термін **“софіст”** походить від слова **“софос”** (мудрий). Софісти були платними вчителями мудрості, у тому числі й у питаннях держави і права.

- Софісти не склали якоїсь єдиної школи і розвивали різні філософські, філософські і правові погляди. Вже в стародавності розрізняли два покоління софістів: **старших (Протагор, Горгій, Продік, Гіппій, Антифонт і ін.)** і **молодших (Фрасімах, Каллік, Лікофрон і ін.) софістів**. Багато хто зі старших софістів дотримували в цілому демократичних поглядів. Серед молодших софістів поряд із прихильниками демократії зустрічаються прихильники й інших форм правління (аристократії, тиранії).

- Славою багатознаючого софіста, великого сперечальника і блискучого оратора користався **Протагор (481—411 р. до н.е.)**.
- Основне положення Протагора, що розділялося багатьма софістами, звучить так: **“Міра всіх речей — людина, існуючих, що вони існують, а неіснуючих, що вони не існують”**. З цього положення Протагор робив висновки про правомірність і справедливість демократичного ладу.

- У цьому зв'язку показова його інтерпретація міфу про появу людини і виникнення людського співтовариства. За версією Протагора, дарунки Прометея (уміння поводитись з вогнем, залучення до знання і т.д.) і Зевса ("сором і правда", уміння жити спільно) дісталися всім людям. Тим самим Протагор у принципі **визнавав рівність усіх людей** — по їхній однаковій причетності до мудрості, чеснотам і мистецтву державного життя.

ГОРГІЙ

- **Горгій (біля 483—375 р. до н.е.)** був поряд із Протагором одним з найбільш знаменитих софістів.
- Високо оцінюючи досягнення людської культури, Горгій відносить до їхнього числа і “писані закони”. **Від “писаного закону” Горгій відрізняв неписану “справедливість”**, що характеризується їм як “сутність справ”, “божественний і загальний закон”. Це не означає, однак, наявності між ними різкої розбіжності і протилежності. Будучи прихильником писаних законів, Горгій разом з тим саму справедливість цінить вище їх.

- Демократична ідея Протагора і разом з тим максима його філософсько-правової концепції полягають у тому, що **існування держави припускає причетність усіх його членів до людської чеснот, до яких він відносить справедливість, розважливість і благочестя.**
- **Чесноти**, необхідні в справах домашніх і державних, **можна придбати старанням і навчанням.** У цьому — важливий державний зміст виховання членів поліса в дусі цивільних чеснот.

- **Гіппій з Еліди (460—400 р. до н.е.)** першим серед софістів у дусі природно-правового вчення різко **протиставив природу і полісний закон**. Природа (природа речей) з'являється в трактуванні Гіппія в якості того щирого, природного права, що протистоїть помилковому, штучному, полісному закону.

- **Природно-правові уявлення розвивав (близько 400 р. до н.е.) і софіст Антифонт.** Обґрунтовуючи положення про **рівність усіх людей по природі**, він посилається на те, що у **всіх людей** — еллінів і варварів, шляхетних і простих — **ті самі природні потреби. Нерівність же людей виникає з людських законів, а не з природи.**
- **Розрізняючи “закони поліса” і “закони природи” (природне право), Антифонт надає явну перевагу законам природи.** Він відзначав, що “багато розпоряджень, визнаних справедливими за законом, є ворожими природі (людині)”. Виховання людей у дусі вимог природи Антифонт розцінював як необхідну умову досягнення єдності громадян у питанні про державні порядки і закони.

- Фрасімах з Халкедону був одним із самих яскравих і знаменитих софістів молодшого покоління.
- Політика, за Фрасимахом, це сфера прояву людських сил і інтересів, сфера людського, а не божого діяння.
- **Реальний критерій практичної політики і принцип володарювання Фрасімах бачив у вигоді найсильнішого.**
- У кожній державі, пояснював Фрасімах свою думку, **влада встановлює закони на свою користь**: демократія — демократичні закони, тиранія — тиранічні і т.д. Встановивши подібні закони, влада **проголошує їх справедливими. Володіння владою дає великі переваги. Несправедливість у політичних відносинах виявляється доцільніше і вигідніше справедливості.**

- Позиція Фрасімаха, як це видно з приведених положень, спрямована не на виправдання якоїсь однієї визначеної форми влади (наприклад, правління рабовласницької знаті) чи критику іншої (скажемо, демократії): адже у всіх формах держави, по його уявленнях, справи однакові і поняття “найсильніші” однаково характеризує правителів усіх форм.
- **Фрасімах**, таким чином, **відзначив роль насильства в діяльності держави, авторитарний характер політики і закону і, крім того, висловив ту думку, що й в області моральності панують уявлення тих, у чиїх руках знаходяться сила і державна влада.**

- Прихильником аристократичного правління був молодий афінський аристократ і софіст Каллік. Він **різко протиставив природне право полісним законам і загальноприйнятим звичаям.**
- По природі ж, затверджував Каллік, справедливо те, що кращий вище гіршого і сильний вище слабкого. Усюди (серед тварин, людей, держав і народів) природна ознака справедливості, на його думку, така: сильний велить слабким і стоїть вище слабкого. З позицій такого закону природи і природного права сили Каллік критикував демократичні закони і звичаї і лежачий у їхній основі принцип рівноправності громадян.

- Софіст Лікофрон характеризував державне утворення як результат договору людей між собою про взаємний союз. Також і закон у його трактуванні виявляється простим договором, гарантією особистих прав. “Особисті права” людини Ликофрон вважав тим природним правом, для гарантування якого, по його договірній теорії, і було укладено людьми угода про створення держави. В основі цієї концепції лежить **уявлення про природну рівність людей** (і рівності їхній “особистих прав”). Ликофрон заперечував нерівність людей по природі, і розцінював шляхетність походження як “порожній звук”.

- Інший софіст молодшого покоління Алкідам Елейський (І половина IV в. до н.е.), учень Горгия, розвивав **думку про рівність усіх людей, включаючи і рабів**. Йому приписуються наступні знаменні слова: “Божество створило усіх вільними, а природа нікого не створила рабом”.

СОКРАТ

- Принциповим критиком софістів був Сократ (469— 399 р. до н.е.) — одна з найцікавіших і найпопулярніших фігур у духовній історії людства. Уже при житті він був визнаний наймудрішим із усіх людей. Сперечаючись з софістами, Сократ разом з тим сприйняв ряд їхніх ідей і по-своєму розвив почату ними просвітительську справа.

- Сократ займався пошуками раціонального, логічно-понятійного обґрунтування об'єктивного характеру етичних оцінок, моральної природи держави і права. Він заклав початки власне теоретичного дослідження в названій області.
- Сократ прагнув показати і сформулювати саме розумну природу моральних, філософських і правових явищ. На цьому шляху він прийшов до висновку про тотожність розумного, справедливого і законного.

- **Сократ був принциповим прихильником законності.** Положення Сократа про збіг законного і справедливого і вихваляння законності мали на увазі скоріше розумний, бажаний стан справ, ніж реально існуючих. Теоретична позиція Сократа не тотожна тим чи іншим практично існуючим в його часи філософським порядкам. Це, однак, не означає, що в Сократа не було визначених соціально-філософських симпатій чи антипатій. Так, як упоряджені держави, керовані гарними законами, Сократ розцінював аристократичні Спарту і Крит, помірно-олігархічні в той час Фіви і Мегари. Негативно Сократ відносився до “крайньої” демократії в рідному полісі, при пануванні якої Афіни потерпіли поразку від Спарти і утратили свої провідні позиції у всій Елладі.

- **Правити повинні знаючі.** Це вимога, що резюмує ідеальні представлення Сократа про розумно-справедливі початки держави і права, відноситься до всіх філософських форм.
- Подібний філософський ідеал правління знаючих критично розходився з принципами як демократії, так і родової аристократії, олігархії і тиранії. **Особливо різко критикував Сократ тиранію.**
- У плані практичної політики сократовський ідеал означав правління знаючих, тобто обґрунтування принципу компетентного правління, а в плані теоретичному — спробу виявити і сформулювати морально-розумну основу і сутність держави.

- У 399 р. до н.е. видатні діячі демократії, що повернулася до влади, висунули проти сімдесятирічного Сократа обвинувачення в безбожництві, порушенні вітчизняних законів і розбещенні молоді. Засуджений на смерть, Сократ залишився вірний своїм принципам — не порушувати законів, не відповідати несправедливістю на несправедливість — і відмовився від підготовленої його друзями втечі з в'язниці.

- Вчення Сократа, його життя і смерть не тільки зробили велике враження на його сучасників і учнів, але і вплинули на всю наступну історію філософської і філософської думки.
- Вплив Сократа позначається в таких вищих досягненнях грецької філософсько-правової думки, як філософська філософія Платона і філософська наука Аристотеля.

ПЛАТОН

- Платон (427—347 р. до н.е.) — один з найбільших мислителів не тільки античності, але і у всій історії філософії, філософських і правових вчень.

- **Зміст платонівського вчення** про ідеї полягає в тому, що "істинне буття — це деякі безтілесні ідеї", а дані відчуттю емпіричні тіла, речі і явища – не істинні, оскільки узагалі відносяться не до буття, а до чогось рухливого і змінного.

-
- Світ явищ для Платона не абсолютно відділений і ізольований від світу ідей, оскільки перший при усій своїй удаваності і несаможитності все-таки являє собою деяку перекручену копію і слабку тінь другого. Світ ідей — вічно незмінний божественний проект мінливого людського світу.
 - **Істинне пізнання — це пізнання буття, тобто світу ідей. Воно доступно лише “поодиноким людям” — філософам.**

- Ідеальна держава трактується Платоном (у діалозі “Держава”) як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей у земному суспільно-філософському житті — у полісі.
- У “Державі” Платон, конструюючи ідеальну справедливую державу, населення поділяв на **три стани** — **правителів, воїнів і виробників (ремісників і хліборобів)**.

- Справедливість полягає в тому, щоб кожен стан займався своєю справою і не втручався в чужі справи. **Філософи повинні панувати; воїни — повинні бути збройним захистом, підкоряючись першому стану; обидва ці стани керують станом виробників** (ремісниками, хліборобами й іншими виробниками), що “по своїй природі жадають багатства”.

- **Ідеальна держава Платона — справедливе правління кращих.** Правління філософів і дія справедливих законів для Платона в “Державі” — два взаємозалежних аспекти єдиного ідеального проекту.
- Ідеальна держава як правління кращих і шляхетних повинна мати **аристократичний державний устрій**. Цей кращий тип державного устрою, по Платонові, можна назвати подвійно: якщо серед правителів виділиться хто-небудь один, то правління буде царською владою, якщо декілька правителів, тоді це буде аристократія.

- Крім зразкової держави, правитель якої керується істинним знанням, Платон виділяє тут ще три види правління (**монархія, влада декількох і влада більшості**), кожний з яких у залежності від наявності чи відсутності законності поділяється надвоє: законна монархія — це царська влада, протизаконна — **тиранія**; законна влада кількох — аристократія, незаконна — **олігархія**; далі, демократія з законами і без законів. Разом, разом із істинним правлінням, всього сім форм держави.

- Платон відзначає, що якщо всі інші види держави засновані на законності, то демократія серед них виявляється найгіршим видом, якщо ж всі інші беззаконні, то демократичний вид виявляється найкращим.
- У “**Законах**” Платон малює “другий по достоїнству” державний лад.

- Основна відмінність другої держави від першої, зображеної в “Державі”, полягає в наступному.
- 5040 громадян другої держави по жеребкуванню одержують земельну ділянку і будинок, який користуються на правах володіння, а не приватної власності.
- Наділ вважається загальною власністю держави. Він переходить у спадщину лише одному з дітей.
- У залежності від величини майна громадяни поділяються на чотири класи.
- Передбачається закон про межі бідності і багатства.
- Ніхто з приватних осіб не має права володіти чи золотом сріблом. Лихварство заборонене.
- Виключається всяка розкіш.
- У число громадян (5040) не входять раби й іноземці, що займаються землеробством, ремеслами і торгівлею.

- Однією з передумов платонівської конструкції другої по достоїнству держави є припущення, що “громадяни будуть забезпечені достатньою у кількості рабів”.
- Побут другої держави, як і першої, пронизаний прагненням усюди насаджуванням **однодумності і колективізму**. Хоча індивідуальна родина визнається, однак уся **справа виховання регламентована законами і знаходиться в руках численних посадових осіб. Жінки рівноправні з чоловіками**, хоча і не входять у число вищих правителів.
- Філософськими правами володіють лише громадяни.

- Платон у “**Законах**” розрізняє **два види державного устрою: один — де над усім стоять правителі, інший — де і правителям запропоновані закони.** Мова при цьому йде про справедливі закони — “визначеннях розуму”, установлених заради загального блага всієї держави в цілому, а не якоїсь обмеженої групи, що захопила владу.
- У проекті другої по достоїнству держави **основна ставка робиться на детальні і суворі закони, що скрупульозно і жорстко регламентують публічне і приватне життя людей, визначаючи розпорядок дня і ночі.**

- На стражі законів стоїть правосуддя. Воно, однак, не є якоюсь самостійною владою і відокремленою державною функцією. **Кожен правитель у визначених випадках виступає як суддя.** До загального відправлення правосуддя повинні бути, на його думку, причетні і всі громадяни держави. Платон виступає за активність суду, вважаючи безмовного суддю поганим відправником правосуддя. Передбачається захист по справах.

- Істотне значення Платон додавав **ідеологічній обробці населення** проєктованої держави шляхом нав'язування йому уявлень про божественність і непорушність існуючих порядків і законів, суворі загробні покарання за їхнє порушення і т.д. Така загальнообов'язкова державна релігія, повинна бути націлена на досягнення одностайності громадян і зміцнення соціально-філософського ладу і законопорядку проєктованої держави.

АРИСТОТЕЛЬ

- Аристотель (384—322 р. до н.е.) : “Платон мені друг, але істина дорожча”.
- Аристотель — один із найуніверсальніших мислителів в історії.
- Аристотель був плідним автором, але багато з його творів загублені. Філософсько-правова тематика докладно висвітлюється в таких збережених його роботах, як **“Політика”**, **“Афінська політія”** і **“Етика”**.

- Аристотель розрізняє **два види справедливості**: що **зрівнюючу і розподіляючу**. Критерієм зрівнюючої справедливості є “арифметична рівність”, сфера застосування цього принципу цивільно-правові угоди, відшкодування збитків, покарання і т.д. Розподіляюча справедливість виходить із принципу “геометричної рівності” і означає розподіл загальних благ по достоїнству, пропорційно внеску того чи іншого члена суспільства. Тут можливо як рівне, так і нерівне наділення відповідними благами (владою, почеснями, грошима).

- Основним підсумком етичних досліджень, істотним для політики, є положення про те, що **філософська справедливість можлива лише між вільними і рівними людьми**, що належать до одного співтовариства.
- Держава за Аристотелем є продуктом природного розвитку. У цьому відношенні вона подібна таким природним первинним утворенням, як родина і селище. Але держава є вищою формою об'єднання, що охоплює всі інші утворення.

- **Філософська влада виходить з відносин свободи і рівності**, принципово відрізняючись цим від батьківської влади над дітьми і від панської влади над рабами.
- Для Аристотеля, як і для Платона, держава являє собою деяке ціле і єдність складових його елементів, але він критикує платонівську спробу “зробити державу надмірно єдиним”. За Аристотелем, пропонована Платоном спільність майна, дружин і дітей, приводить до знищення держави. З позицій захисту приватної власності, родини і прав індивіда Аристотель **критикував обидва проекти платонівської держави.**

-
- Приватна власність, згідно з Аристотелем, корениться в природі людини, у його природній любові до себе.

- **Форми держави** Аристотель розрізняв за кількістю пануючих (один, декілька, більшість). Крім того, він розрізняє правильні і неправильні форми держави: у правильних формах правителі мають на увазі загальну користь, при неправильних — тільки своє особисте благо. Трьома правильними формами держави є **монархічне правління (царська влада), аристократія і політія**, а відповідними помилковими відхиленнями від них — **тиранія, олігархія і демократія**.

- Саму правильну форму держави Аристотель називає **політією**. **У політії править більшість в інтересах загальної користі.** Всі інші форми являють собою те чи інше відхилення від політти. З іншого боку, сама поліття, по Аристотелю, є як би змішанням олігархії і демократії.
- **З неправильних форм держави тиранія — найгірша.** Аристотель різко критикує крайню демократію, де верховна влада належить демосу, а не закону. Зі схваленням характеризує помірну цензову демократію, засновану на примиренні багатих і бідних і пануванні закону. Звідси — висока оцінка ним реформ Солона.

- Якою ж бачив Аристотель ідеальну державу?
- **Населення кращої держави повинне бути достатнім і легко доступним для огляду. Територія кращої держави повинна бути однаково добре орієнтована стосовно моря і материка. Територія, крім того, повинна бути достатньої для задоволення помірних потреб.**
- Аристотель говорить про велике число рабів у кращій державі. **Цивільних прав позбавлені ремісники, “юрба матросів”, торговці.**

- Земля поділяється на дві частини: одна частина знаходиться в загальному користуванні всієї держави, інша — у приватному володінні громадян (продукти цієї частини на дружніх початках надаються в загальне користування інших громадян).
- При висвітленні теми війни Аристотель докладно зупиняється на **проблемі рабства**. Військова справа, підкреслює він, потрібна не для поневолення інших народів, а насамперед для того, щоб самим не потрапити в рабство. Високо ставлячи мир, Аристотель підкреслював, що “самий принцип воєн можна вважати противним ідеї права”. Ця теза надалі одержала широке поширення в критиків війни і прихильників “вічного світу”, зокрема в Канта і Фіхте.

- У своєму праворозумінні Аристотель поділяє положення Сократа і Платона про збіг справедливого і законного. **Право уособлює собою філософську справедливість і служить нормою філософських відносин між людьми.**
- Він розрізняє **природне й умовне (волевстановлене)** право, але обидва він відносить до сфери філософських явищ на **відміну від софістів, які прямо протиставляють їх.**

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ДУМКА
ПЕРІОДУ ЕЛЛІНІЗМУ (ДРУГА
ПОЛОВИНА IV—II СТ. ДО Н. Э.)

-
- Філософсько-правова думка цього періоду знайшла своє вираження у вченнях Епікура, стоїків і Полібія.

- По своїх філософських поглядах **Епікур (341—270 р. до н.е.)** був продовжувачем атомістичного вчення Демокріта.
- Природа, згідно з вченням Епікура, розвивається за своїми власними законами, без втручання богів.
- **Епікур трактує державу і закон як результат договору людей між собою про їхню загальну користь — взаємну безпеку.**
- **Дії людей, діяльність державної влади і самих законів повинні відповідати природним (у даному місці, тепер і за даних обставин) представленням про справедливість** — тому змісту справедливості, що закладені у договорі людей про загальну користь.

- **Закони трактуються Епікуром як засіб захисту “мудрих”** (тобто людей етичних) від “юрби”, як засіб публічної гарантії етичної свободи й автономії індивіда. “Закони, — писав Епікур, — видані заради мудрих — не для того, щоб вони не робили зла, а для того, щоб їм не робили зла”.
- Як переконаний індивідуаліст, Епікур був **противником крайньої демократії**. Він різко протиставляв “мудру” людину — “юрбі”.

-
- **Кращою формою державного устрою** для Епікура є така форма помірної демократії, при якій панування законів сполучається з максимально можливою мірою свободи й автономії індивідів.

- Засновником стоїцизму був Зенон (336—264 р. до н.е.). В історії стоїцизму розрізняють три періоди: древню, середню нову (римську) Стою. Головними діячами древньої Стої (I-II ст. до н.е.) є, крім Зенона, Клеанф і Хрисіпп. Ведучими представниками середньої Стої (II-I ст. до н.е.) були Панетій і Посидоний, а нової (римської) Стої (I-II ст. н. е.) — Сенека, Епіктет і імператор Марк Аврелій.
- В основі громадського життя лежить, на думку стоїків, природне тяжіння людей один до одного, їхній природний зв'язок між собою. **Держава, отже, виступає в стоїків як природне об'єднання, а не як штучне, умовне, договірне утворення.**

- Своїм акцентом на загальній значимості, універсальній цінності і безумовній силі природного закону і світової держави стоїки неминуче **знецінювали зміст і роль полісної форми державності**, полісних законів і порядків. Показовим в цьому зв'язку є їхній виступ (у дусі Платона і Діогена) проти родини й індивідуального шлюбу, за спільність дружин. Критичним нападкам стоїків піддавалися, крім родини, і такі інститути громадського життя і філософської культури, як суди, храми, школи, торгівля, гроші тощо.
- За змістом природно-правових уявлень стоїків **рабство** не має виправдання, оскільки воно **суперечить загальному закону**.

- Дійсно вільними є, за вченням стоїків, лише мудреці і царі. Тому вони схвалювали **царську владу**. Зенон обґрунтовував **ідею змішаного правління**: “Кращий державний лад — це сполучення демократії, царської влади й аристократії”.
- Маючи на увазі **державні закони і встановлення**, що відповідають загальному природному закону, стоїки виступали за їхнє **неухильне дотримання**.
- Ідеї давньогрецьких стоїків одержали свій подальший розвиток у римському стоїцизмі.

- Вчення стоїків вплинуло і на погляди Полібія (210—123 р. до н.е.) — видного грецького історика і філософського діяча елліністичного періоду.
- Погляди Полібія відображені в його знаменитій праці “**Історія в сорока книгах**”. У центрі дослідження Полібія — шлях Рима до панування над усім Середземномор'ям.

- Для Полібія характерні **традиційні циклічні уявлення** про зміну державних форм як їхнього кругообігу в рамках визначеного замкнутого циклу подій. У цьому відношенні погляди Полібія знаходяться під помітним впливом ідей Платона й Аристотеля.
- Історію виникнення державності і наступної зміни державних форм Полібій (з посиланням на Платона і деяких інших своїх попередників) зображує як природний процес, що відбувається згідно з “законами природи”. Усього є, згідно з Полібієм, шість основних форм держави, що у порядку їхнього природного виникнення і зміни займають наступні місця в рамках повного їхнього циклу: **царство (царська влада), тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія.**

-
- Джерела людського співжиття він бачить у слабості, що спонукає людей збиратися в однорідну юрбу. І тут, відповідно до незаперечного порядку самої природи, володарем і вождем юрби стає той, хто перевершує всіх інших своєю тілесною силою і щиросердечною відвагою.

-
- Мислителі Древньої Греції зробили істотний внесок у розвиток філософсько-правових поглядів, у теоретичну розробку проблем держави і права. Цим обумовлено їхній помітний вплив на наступних авторів і їхній видатне місце в історії філософських і правових

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!